

*Меденцев А. М.,**здобувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародного гуманітарного університету*

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕДМЕТА ТА УМОВ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Анотація. На основі аналізу слідчо-судової практики і спеціальної літератури розглядаються особливості предмета та умови вчинення злочинів у сфері державних закупівель. Робиться висновок, що предметом злочинів у даній сфері виступають бюджетні кошти, які викрадаються з використанням процедури державних закупівель і банківських розрахункових операцій. Сприятливі для цього умови створені існуванням масштабної тіньової економіки.

Ключові слова: предмет злочину, процедура державних закупівель, бюджетні кошти, фіктивне підприємство, тіньова економіка.

Постановка проблеми. У структурі економічної злочинності, під якою розуміються корисливі злочини, що вчиняються особами з використанням легальних форм господарської діяльності чи повноважень по контролю над цією діяльністю, все більш помітне місце займають злочини у бюджетній сфері. Зокрема, відзначається, що бюджетні кошти стали одним з найбільш привабливих об'єктів організованої злочинної діяльності, яка включає в себе десятки прийомів і способів вилучення коштів із казни [1, с. 5].

Використання бюджетних коштів як джерела незаконного збагачення має давню історію. Наприклад, на початку ХХ століття російський фінансист І.Х. Озеров писав: «Нехозяйственность расходованія государственныхъ суммъ сделала общимъ правиломъ, и тратить средства государственныхъ въ интересахъ не целого, а подаваясь разнымъ влияніямъ, обратилось у насъ въ привычку, такимъ образомъ создалось слишкомъ легкое отношеніе къ казеннымъ средствамъ даже въ прогрессивныхъ кругахъ нашего общества, и можно опасаться, что эти привычки къ безконтрольному хозяйствованію переживуть у насъ старый режимъ и перейдутъ в новый» [2, с. 3]. Тобто бюджетні кошти здавна розглядалися як легкий засіб одержання матеріальної вигоди особами, які уповноважувалися державою на їх витрачання.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, сфера державних закупівель в сучасній Україні є однією з найбільш корупційних. З 2010 року стали широко використовуватися тіньові схеми в розподілі бюджетних коштів. Для цього створювалися непрозорі процедури проведення тендерів, «фірми-прокладки» для накручування ціни, закупівля часто проводилася в одного учасника тощо. Останнім часом проводилися закупівлі без тендера, а загальний обсяг коштів, зафіксований у тендерних договорах в 2013 році, склав 185 млрд. грн. [3]. Таким чином, бюджетні кошти, що виділяються на здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для задоволення загальнонаціональних потреб, стають актуальним предметом злочинних дій.

Предметом злочину в теорії кримінального права вважається усяка річ матеріального світу, з певними ознаками якої кримінальний закон пов'язує наявність в діях особи конкретного складу злочину [4, с. 5]. Це має місце далеко не у всіх випадках, а лише там, де на предмет злочину вказується безпосередньо в диспозиції статті кримінального закону. Відповід-

но, властивості предмету злочину є актуальними у криміналістичних дослідженнях при формуванні методик розслідування злочинів окремих видів, оскільки ці властивості детермінують інші елементи механізму вчинення злочинів. У зв'язку з цим визначення особливостей предмета злочинів у сфері державних закупівель та умов їх вчинення є важливим компонентом криміналістичної характеристики відповідної групи злочинів, що і складає мету даної статті.

З криміналістичної точки зору відомості про особливості предмету злочинного зазіхання у сфері державних закупівель мають принципово важливе значення для розслідування цих злочинів. Як правило, у названій сфері злочинців цікавлять бюджетні кошти, форма існування яких та процедури переміщення закономірно обумовлюють способи заволодіння ними та відповідні сліди. Тобто в значній мірі особливості бюджетних коштів детермінують дії злочинців по підготовці, вчиненню і приховуванню таких злочинів, які, в свою чергу, пов'язані з утворенням певних слідів – джерел доказів. Саме ця обставина робить необхідним більш-менш детальне дослідження цих питань в межах методики розслідування названої категорії злочинів.

За своєю сутністю злочини, що вчиняються у сфері державних закупівель, спрямовані на заволодіння бюджетними коштами і пов'язані з порушенням законодавчо встановлених процедур придбання послуг, виконання робіт або набуття права власності на товари за державні кошти (п. 5 ст. 1 Закону України «Про здійснення державних закупівель»). Дотримання цих процедур є обов'язковим для суб'єктів, що здійснюють господарську діяльність, пов'язану із поставками товарів, виконанням робіт і наданням послуг за рахунок державних коштів.

Аналіз слідчої практики дає підстави для висновку про вчинення таких злочинів державними чиновникам – розпорядниками бюджетних коштів у змові з підприємцями, які виступають продавцями (постачальниками) певних товарів, послуг чи робіт. У криміналістичній літературі відзначається, що ними вчиняються наступні протиправні дії: а) отримання винагороди керівниками установ (головами комітетів з конкурсних торгів) за надання необґрунтованої переваги під час вибору переможця тендера, підписання актів виконаних робіт;

б) закупівля товарів у кількості, яка не відповідає фактичним потребам;

в) проведення конкурсних торгів із залученням підставних учасників;

г) внесення завідомо неправдивих відомостей до фінансово-бухгалтерських документів [5].

Але для встановлення сутності злочинних дій у сфері державних закупівель, окрім характеру дій названих суб'єктів, важливо враховувати їх спрямованість. Проблема полягає у тому, що державними чиновниками (організаторами торгів, розпорядниками бюджетних коштів) і підприємцями (учасниками торгів) у змові вчиняється, як правило, комплекс різноманітних дій, спрямованих на порушення встановлених процедур здійснення державних закупівель. Кінцевою метою чисельних

і різноманітних порушень законодавчо встановлених процедур є незаконне збагачення за рахунок державних коштів. Але названі порушення, знаходячись у взаємному зв'язку, можуть мати різну кримінально-правову кваліфікацію, тобто названими суб'єктами вчиняється, як правило, комплекс злочинів. В криміналістичній літературі такий комплекс злочинів розглядається як певна технологія злочинного збагачення, в якій можуть бути виділені основні (предикатні) злочини і вторинні (підпорядковані) злочини [6, с. 35-39]. До основних (предикатних) економічних злочинів відносять ті, котрі безпосередньо спрямовані на заволодіння чужим майном чи одержання іншої незаконної вигоди (наприклад, шахрайство – ст. 190 КК України; заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем – ч. 2 ст. 191 КК України). Підпорядкованими злочинами визначаються ті, які хоча безпосередньо і не надають злочинцю матеріальної вигоди, але є способом вчинення основного злочину або необхідною його вчинення або приховування (наприклад, фіктивне підприємництво – ст. 205 КК України; легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом – ст. 209 КК України).

З використанням такого підходу до злочинів у сфері здійснення державних закупівель можуть бути виділені два основних злочини, пов'язані з вчиненням низки підпорядкованих злочинів: 1) заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК України); 2) прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України).

Перша група злочинів включає в себе основний злочин, передбачений ч. 2 ст. 191 КК України, який має місце, наприклад, при здійсненні розпорядником бюджетних коштів закупівлі товарів (послуг) за завищеними цінами. Після надходження перерахованих бюджетних коштів на банківський рахунок суб'єкта-отримувача сума завищення розподіляється між співучасниками даної оборудки. У цьому випадку предметом злочину виступають бюджетні кошти, які відповідно до бюджетного призначення знаходяться на казначейському (банківському) рахунку. Безготівкові грошові кошти є специфічним предметом розкрадання оскільки по своїй суті вони є записами грошових сум на рахунку. Для реального заволодіння ними злочинцем потрібно послідовно здійснити низку операцій, які знаходять відображення у відповідних документах. Кінцевою операцією, як правило, є розподілення «переплачених» коштів шляхом їх перерахування на рахунки підставних (фіктивних) підприємств. Таким чином, основний злочин може тягнути за собою вчинення підпорядкованого злочину, передбаченого ст. 205 КК України «Фіктивне підприємництво», а також легалізацію (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом - ст. 209 КК України.

Друга група злочинів включає в себе основний злочин, передбачений ст. 368 КК України «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою», який має місце, наприклад, при наданні службовою особою необгрунтованої переваги під час вибору переможця тендера, підписання актів виконаних робіт тощо. Предметом цього основного злочину найчастіше виступають готівкові грошові кошти у національній або іноземній валюті, які передаються службовій особі безпосередньо керівником підприємства (учасника тендера) або через посередника. Вчинення даного злочину може бути пов'язано із вчиненням інших злочинів, передбачених Розділом XVII КК України «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг».

Таким чином, предметом вказаних основних (предикатних) злочинів у сфері державних закупівель можуть бути, з

одного боку, бюджетні кошти у безготівковій формі, а з іншого – готівкові кошти у національній або іноземній валюті, які використовуються для підкупу службових осіб – представників генерального замовника, відповідальними за організацію і проведення процедур державних закупівель. Як показує аналіз слідчо-судової практики, на даний час спостерігається тенденція до превалювання безготівкової форми «розрахунків» між співучасниками злочинів у сфері державних закупівель, яка отримала умовну назву «відкату». Для цього використовуються спеціально створені (фіктивні) або реально функціонуючі підприємства, на банківські рахунки яких перераховуються суми «відкату». Тобто злочинні операції з розподілу бюджетних коштів здійснюються у безготівковій формі, що створює певні труднощі у їх виявленні правоохоронними органами.

Безготівкові грошові кошти (банківські гроші) є специфічним предметом викрадення, оскільки по своїй суті вони є записами грошових сум на рахунках в банку. Надійшовши на поточний рахунок підприємства «переможця тендеру» як оплата за постачання певних товарів (виконання робіт чи надання послуг) бюджетним структурам, ці кошти «зливаються» з попередньо існуючою сумою. Надалі безготівкові грошові кошти виступають як фінансові ресурси підприємства, що використовуються в підприємницькій діяльності (для закупівлі сировини, обладнання, товарів, найму робочої сили тощо). Перерахування певної частини від суми, одержаної від бюджетної установи, як «відкат», здійснюється під прикриттям певної фіктивної угоди з комерційною структурою, реквізити якої вказує службова особа – представник генерального замовника, відповідальний за організацію і проведення процедур державних закупівель. Здійснюється ця операція через проведення певних розрахункових акцій, пов'язаних з складанням і використанням різноманітних документів (укладення певного господарського договору, оформлення платіжних доручень, платіжних вимог тощо).

Таким чином, передача (розподілення) викрадених бюджетних коштів маскується під оболонкою фіктивних господарських відносин і супроводжуючих їх банківських розрахункових документів. В подальшому ці кошти можуть бути використані для придбання матеріальних цінностей (товарів, нерухомості) або для обміну на готівку чи вільноконвертовану валюту. Остання операція може здійснюватися за допомогою так званих «конвертаційних центрів», які фактично є мережею фіктивних підприємств, що створюється навколо банку (здійснює їх розрахунково-касове обслуговування) для надання незаконних послуг щодо переведення готівкових коштів у безготівкову форму або їх переведення у вільноконвертовану валюту за певну плату.

Щорічні повідомлення правоохоронних органів про викриття чисельних «конвертаційних центрів» з багатомільйонним і навіть мільярдними обігом коштів свідчить про те, що ця діяльність є регулярно поновлюваною. Це явище пояснюється тим, що така діяльність є надзвичайно вигідною як тим суб'єктам, які конвертують свої кошти, так і тим, хто надає такі послуги [7]. Уявляється, що існування і постійне відтворення такої структур обумовлено існуванням в Україні «тіньової» економіки, співвідносною за своїми розмірами з легальною економікою. Для «тіньової» економіки характерним є прихованість економічної діяльності від державного контролю і, відповідно, готівковий обіг грошових коштів.

Наявність двох паралельно існуючих і співвідносних за своїми ресурсами легальної і тіньової економік обумовлює постійне «переливання» фінансових ресурсів з однієї економіки в іншу. Це означає, що в країні постійно існує «чорний ринок» безготівкових грошових коштів з певним курсом їх обміну на

готівку чи вільноконвертовану валюту. З одного боку, є підприємці, які бажають великі суми безготівкових грошових коштів обміняти на готівку, а з другого – злочинці різного роду, що прагнуть готівку, здобуту в результаті злочинної діяльності, обернути в безготівкові гроші і мати змогу використовувати їх в легальному бізнесі. Такі операції звичайно маскуються певними псевдоугодами і відповідними розрахунковими операціями.

Висновки. Підсумовуючи викладене, потрібно зазначити, що існування можливостей безперешкодної трансформації грошових коштів з легальної економіки в «тіньову» сильно детермінує економічну злочинність. Це створює сприятливі умови для посягань на бюджетні кошти з використанням процедур організації і проведення державних закупівель, де вони можуть виступати як в готівковій, так і в безготівковій формах.

Література:

1. Бандурка О.М. Бюджетні процеси та «тінізація» економіки в Україні // Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності. Матеріали науково-практичної конференції. НЮАУ ім. Я. Мудрого. – Харків, 1999. – С. 15–18; Криминогенна ситуація в Росії на рубежі ХХІ века / Под общ. ред. А.И. Гурова. – М. : ВНИИ МВД России, 2000. – С. 5–12.
2. Озеров И.Х. Какъ расходуются въ Россіи народныя деньги. Критика русскаго расходнаго бюджета и государственнй контроль. (По неизд. документами). – 2-е изд. – М. : Тип. А.П. Поплавского, 1907. – 312 с. [Электронный ресурс] - Режим доступа : <http://www.litres.ru/>.
3. Госзакупки хотят коррумпировать по российской схеме активисты // ЛІГА Бізнес Інформ [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://news.liga.net/news/economics/1000683>.
4. Панов Н.И. Уголовно-правовое значение способа совершения преступления / Н.И. Панов. – Харьков : Харьков, юрид. Ин-т., 1984 – 111 с.
5. Водоласкова К.Ю. Правопорушення у галузі державних закупівель / К.Ю. Водоласкова // Право та управління : електронне наукове видання. – 2011. – № 2. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/prtup/2011_2/pdf/1_lvkjgdz.pdf.

6. Волобуев А.Ф. економічні злочини: поняття та проблеми розробки методик розслідування / А.Ф. Волобуев // Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. – Одеса : Юридична література, 2003. – С. 35–39.
7. Жукова Е. Кому мешают конвертационные центры? / Е. Жукова // Электронный ресурс. – Режим доступа : <http://bloR.lma.net/user/zhukova/profile.aspx>.

Меденцев А. М. Характеристика предмета и условий совершения преступлений в сфере государственных закупок

Аннотация. На основе анализа следственно-судебной практики и специальной литературы рассматриваются особенности предмета и условия совершения преступлений в сфере государственных закупок. Делается вывод, что предметом преступлений в данной сфере выступают бюджетные средства, которые похищаются с использованием процедуры государственных закупок и банковских расчетных операций. Благоприятные для этого условия созданы существованием масштабной теневой экономики.

Ключевые слова: предмет преступления, процедура государственных закупок, бюджетные средства, фиктивное предприятие, теневая экономика.

Medentsev A. Features of the subject and the conditions of crime in public procurement

Summary. Based on the analysis of the investigative and judicial practices and literature discusses the features of the object and the conditions of crime in public procurement. Concludes that the subject of crime in this area are the budget that are stolen using public procurement procedures and bank settlement operations. Favorable conditions have been created for this large-scale existence of the shadow economy.

Key words: object of a crime, the procedure of public procurement, budget, fictitious company, the shadow economy.